

2. Макаренко В. Мій брат Антон Макаренко // Рідна школа. – 1991. – №4.

3. Ярмаченко Н.Д. Педагогическая деятельность и творческое наследие А.С. Макаренко: Книга для учителя. – К., 1989.

УДК 37(09) (447)

НЕРОЗКРИТА СТОРІНКА З ЖИТТЯ ВІДОМИХ ПЕДАГОГІВ

С.Г. Карпенчук
(Рівне)

У статті зроблено спробу з'ясувати одну з причин суперечливих поглядів, пов'язаних із теоретико-історичною спадщиною А.С. Макаренка і В.О. Сухомлинського.

Ключові слова: А.С. Макаренко, В.О. Сухомлинський, О. Бойм, теорія і практика, стаття В.О. Сухомлинського «Йти вперед!»

В статье сделана попытка обосновать один из противоречивых взглядов, касающихся теоретико-методического наследия А.С. Макаренко и В.О. Сухомлинского.

Ключевые слова: А.С. Макаренко, В.О. Сухомлинский, А. Бойм, теория и практика, статья В.О. Сухомлинского «Йти вперед!»

The article deals with the attempt of basing one of the contradictory point touching theoretico-methodological heritage of A.S. Makarenko and V.O. Sukhomlynski.

Key words: A.S. Makarenko, V.O. Suchomlynski, O. Bojm, teoriu and practice, the avticle ob V.O. Sukhomlynski «Jogo ahend!»

Характеризуючи етапи розвитку макаренкознавства, автори-хронологи виокремлюють такий факт: «У середині 50-их рр. ХХ ст. в СРСР розпочався спад інтересу до А.С.Макаренка. Він відбувся в руслі загального критичного ставлення до того, що визначало соціально-культурну ситуацію в країні в кінці 40-их – початку 50-х рр...» Ця теза залишається незмінною й понині. Вона започатковує третій розділ книги відомого російського макаренкознавця А.А. Фролова, зокрема, рубрику «Торможение научной разработки наследия А.С.Макаренко, его влияние на воспитательную практику, социальную педагогику и другие науки в СССР» [11, с. 99]. Досліджуючи цей аспект у контексті розвитку макаренкознавства в Україні, ми зацікавилися питанням – що саме стало причиною спаду інтересу до постаті Макаренка і його ідей, і з чим пов'язані гальмівні процеси.

Оскільки в цей період виокремився як педагог-новатор В.О.Сухомлинський, ми вирішили зосередити увагу на тому, як пересікаються його теоретико-методичні погляди із аналогічними позиціями спадщини А.С. Макаренка. Переважна більшість педагогів, які сформувалися на ґрунті

педагогічної класики, завжди були переконані, що В.О.Сухомлинський є ширим прихильником педагогічних ідей А.С.Макаренка, хоча й вирізнявся із власними поглядами й теоретико-методичною платформою. У досвідах цих педагогів вони вирізняли аспекти, що вважалися актуальними в певний період розвитку педагогічної науки і практики, полемізували, шукали аналогічні й контрастні позиції. Наприклад, В.Н.Ликов виокремлює спільні аспекти, пов'язані з принципом народності, вважаючи, що саме він споріднює дві творчих спадщини – А.С.Макаренка і В.О.Сухомлинського [6, с. 114]. А Г.В.Калмиков вважає В.О.Сухомлинського дослідником, у працях якого ідеї Антона Семеновича знайшли відображення та подальший розвиток [4, с. 3]. М.Назаренко доходить висновків, що вивчення невикористаних можливостей спадщини цих педагогів слугуватимуть розвитку особистісно-орієнтованого навчання й виховання школярів і студентів [8, с. 59]. Спробу розв'язати суперечливі погляди щодо А.С.Макаренка і В.О.Сухомлинського робить А.В.Петровський, вважаючи, що «...протиставлення теорії А.С. Макаренка працям і поглядам В.О. Сухомлинського ґрунтується на догматичних підходах, і воно може лише шкодити продуктивній розробці педагогічних і психологічних аспектів виховання» [9, с. 45].

До об'єктивного розгляду й оцінки спадщини цих педагогів спонукають автори статті «Две личности – две парадигмы воспитания» В.М.Галузяк, М.І. Сметанський [3, с. 83]. Загострює увагу на суперечностях Я. Береговий [1]. Виокремлюються й сумніви опонентів Макаренка [5]. Хоча ця полеміка борців за національне виховання в Україні вирізняється різкістю, нетолерантним осудом, некомпетентністю в галузі макаренкознавства, вона зіграла позитивну роль, їхні сумніви пожвавили процес вивчення ідей, несумісних між собою, як на їх погляд, педагогів, інтерес до постаті А.С.Макаренка посилюється.

Ми зосередили увагу на статті, поміщеній у журналі «Рідна школа», що сіє цілу низку сумнівів у переконаннях, що склалися. «Іти вперед!» – стаття В.О. Сухомлинського, – звучить як крилатий вислів, вона в значній мірі відмежовує, антиполяризує педагогічну спадщину А.С. Макаренка. Її стрижневою проблемою є взаємозв'язок теорії і практики. В.О.Сухомлинський гостро засуджує розрив між цими двома компонентами педагогічної системи, боляче сприймаючи цю, як він називає, «унікальну ілюстративність». Формалізм у педагогічній практиці, на чому він зосереджує особливу увагу, існує й понині, він «...породжує жахливе явище: у педагогічну творчість проникає мода...» – у нинішніх умовах це називається модернізацією освітньо-виховного процесу за рахунок інноваційних підходів, варіативність яких настільки багатогранна, що вихлюпується суттєве – набутий власний досвід, система, що налагоджувалася й відпрацьовувалася поколіннями досвідчених педагогів. Творчий педагог В.О.Сухомлинський вболіває за педагогічну творчість, оскільки вона, долучаючись до педагогічної майстерності, творить чудеса. Здавалося б, що саме про них і буде писати В.О.Сухомлинський. Але далі йде якийсь довгий підхід щодо застарілості досвіду А.С.Макаренка. Він починає з того, що «механічне пересадження досвіду компрометує і передовий досвід

і ті зерна педагогічної теорії, що з нього народжуються...», далі висловлює свою любов до Макаренка й різко перериває своє освідчення тим, що «... починає помічати й усвідомлювати, що окремі його теоретичні положення застаріли» (виділено нами – С.К.) й були помилковими уже тоді тощо [10]. Важко зрозуміти, проти кого і проти чого виступає В.О. Сухомлинський: чи проти радянської дійсності, що дозволяє бездумне використання спадщини А.С. Макаренка, чи все ж таки прагне зробити її глибокий аналіз. І разом з тим, висловлюючись про педагогічну творчість, В.О. Сухомлинський оперує майже тими ж постулатами, що й А.С. Макаренко.

Шукаючи відповіді на запитання, чому стаття не була опублікована в той час, коли вона на це претендувала, звертаємося до переднього слова до статті, що вмістила редакція московського журналу «Народное образование», де вона вперше була опублікована: *«Майже рік тому, у вересневому числі нашого журналу були опубліковані листи В.О. Сухомлинського до колишнього заступника головного редактора А. Бойма. В особистому архіві А. Бойма збереглася стаття В.О. Сухомлинського «Йти вперед!», яка вже після смерті автора, 28 жовтня 1970 р., з'явилася в скороченому вигляді в «Литературной газете»... В.О. Сухомлинський написав її для «Советской педагогики», але її там не прийняли. Автор так написав про причину цього: «нині не час для дискусії з цієї гострої теми» (лист від 24 червня 1967 р.). Після відмови в публікації В.О. Сухомлинський повідомляє, що продовжує працювати над нею: «Я тепер зрозумів, що боротьба проти епігонів Макаренка вимагає нині передусім захистити живого Макаренка, захисту духу Макаренка, а захист у тому, щоб відмітати формалізм, цитатництво... Ось я й думаю попрацювати над статтею «На захист живого Макаренка». Хочеться показати, що бути справжнім макаренкознавцем у наші дні – це означає творчо підходити до його ідей, розвивати їх, іноді відмовлятися від застарілого».*

Прагнення, звичайно, благородне, але в статті, як на наш погляд, аналізуються ідеї педагога дещо в знижувальному тоні. Виникає питання, чому В.О. Сухомлинський, який так прихильно ставився до А.С. Макаренка, різко змінив це ставлення? І взагалі, завжди дивував той факт, що переважна більшість досліджень, пов'язаних із діяльністю В.О. Сухомлинського, чомусь аналізується або пропонується в контрастному ракурсі до поглядів А.С. Макаренка, хоча ці педагоги, по суті, не мають стосунку один до одного, кожен ішов своїм шляхом, розвивав ідеї в певних для них умовах і напрямках, а, виявляється, суперечливі погляди щодо педагогічної спадщини А.С. Макаренка міцною ниткою пов'язані з міркуваннями В.О. Сухомлинського та його досвідом.

Хто ж такий А. Бойм? За тлумаченням А.А. Фролова, під псевдонімом А. Бойм виступав Б.А. Александров, у 60–70 рр. минулого століття – заступник журналу „Народное образование” [12]. Подальше дослідження конкретизувало істинність ініціалів, оскільки в цьому контексті вони перекручені. Не Б.А., а А.Е. – Александр Євсєєвич (Олександр Мойсєєвич).

А. Бойм у педагогічну історію входить двічі: перший раз він проходить через чорний хід, другий – через широко відкриті двері. Одночасно зіграє помітну роль у житті двох відомих педагогів – А.С. Макаренка і В.О. Сухомлинського, і, залишаючись у тіні, стає посередником між ними. Із тіні виводять його автори статті «В.А.Сухомлинский» в журналі «Народное образование» [13].

Як висловлюються автори статті, зоряний час Сухомлинського пов'язаний із журналом «Народное образование». Співробітництво розпочалося в 1957 році. З цього часу у журналі з'явилося не менше ста публікацій В.О. Сухомлинського і про В.О. Сухомлинського, три десятки його статей надруковано до 1970 року, до його смерті, біля десяти статей журнал опублікував після смерті педагога. А публікації про Сухомлинського в журналі почали з'являтися з шестидесятих років, коли навколо педагогічних ідей Василя Олександровича кипіли пристрасті, розгорялися дискусії.

В.О. Сухомлинський і А. Бойм стали не лише партнерами в співпраці, а й друзями. Про це свідчать листи педагога до А. Бойма, які опублікували автори попередньої статті. А. Бойм спрямовував педагога, коригував, але й інколи застерігав. Дійсно, як засвідчують дослідження, уже з 1962 р. розпочинається полеміка навколо поглядів В.О. Сухомлинського. Особливий резонанс викликали «Етюды» В.О. Сухомлинського. Вони ж і загострили суперечності щодо поглядів педагога й позиції, зайнятої «Народным образованием». Що ж це за горезвісні «Етюды»? У працях, доступних звичайному читачеві, про них не йдеться, і ми вирішили звернутися до оригіналів, низки статей, надрукованих у «Народном образовании» №2, 4, 6, 8, 9, 10, 12 за 1967 р., об'єднаних назвою «Етюды о коммунистическом воспитании».

У «Етюдах» педагог прагнув не тільки зробити ще одну спробу детально розкрити свою виховну систему, свої принципи, але й показати величезний моральний потенціал комуністичної ідеї. Низка статей не викликала б стільки суперечностей, якби її автор зосередив увагу лише на власних поглядах щодо теорії й методики виховання. В передньому слові сказано, що йдеться про подальший розвиток «мрії А.С. Макаренка» про методику комуністичного виховання. У статтях ім'я А.С. Макаренка згадується двічі, звернення до його досвіду сприймається ніби поза контекстом, штучно прив'язано і в такому тоні, що не характеризує прихильного ставлення В.О. Сухомлинського до його ідей.

Складається враження, що В.О. Сухомлинський у контекст власних міркувань вводить стихійно вихоплені із праць А.С. Макаренка окремі постулати й воює з ними, а на цьому тлі виокремлюються його власні погляди на пропоновану ним програму комуністичного виховання.

Чому праці, в яких В.О. Сухомлинський висловлює суто своє бачення педагогічних проблем, не викликає подібного резонансу, а тільки він торкається проблем пов'язаних із поглядами А.С. Макаренка, як зустрічається із суворими суперечностями, що неодноразово шкідливо впливало на стан його здоров'я?

Поки що недослідженим залишається факт, чи знав В.О. Сухомлинський про стосунки А. Бойма з А.С. Макаренком (А. Бойм у статті «Откровения А. Макаренко» критикує його статтю «Стиль детской литературы» в журналі «Детская литература», вважаючи, що стаття А.С. Макаренка – це заклик до спрощення і збіднення дитячої літератури, і що він „повністю уявив себе монополістом у тлумаченні основ марксистської педагогіки” [2].

На наш погляд, події, що відбувалися в той період, багато в чому аналогічні із трагедійними ситуаціями, в які потрапив і сам В.О. Сухомлинський. Про це засвідчують фрагменти із листів Макаренка, спогадів. Як впливає із відповіді на критику А. Бойма, А.С. Макаренко-письменник розглядає проблеми, пов'язані з дитячою літературою, з погляду педагога. Чи не на такій самій позиції перебував В.О. Сухомлинський, обґрунтовуючи цю ж проблему навесні 1969 року в Києві. «...*Ми вневнені, – переконливо звучали тоді слова В.О. Сухомлинського, – що розвиток дитячої літератури залежить значною мірою від того, яке місце займе питання в інтелектуальному житті школи*». Зупинимося детальніше на стосунках А. Бойма і А.С. Макаренка.

Журнал «Детская литература» опублікував статтю А.С.Макаренка, присвячену нейтральній темі – про стиль дитячої літератури. Але давайте простежимо, як це подає критик А.Бойм у мільйонній «Комсомолці»: «*Люди, які покривають А.С. Макаренка, і насамперед усього, редактор журналу Слепнев, пов'язані з ворогами народу. Саме йому, хто помістив у журналі статтю А.С.Макаренка, недавно надав послуги Косарев, колишній секретар ЦК ВЛКСМ. Було відомо, про це писали в газетах, що Косарев у відповідь на вимогу розгорнути боротьбу з ворогами народу в комсомолі, не проявив енергії щодо цього питання. ...за що він і поніс справедливе покарання: був арештований і розстріляний*” [2, с. 50]. Як бачимо, автор статті не залишив поза сумнівом читача, що Косарев заступався за Слепнева, який, у свою чергу, публікував Макаренка. Статтю А. Бойма важко зрозуміти поза контекстом. Хіба немає за що критикувати навіть талановитих людей?

Далі рецензент переходить до розгрому його педагогічних ідей: «*Після вдалого виступу про «Педагогіку» і невдалого про «Книгу для батьків» А. Макаренко повністю уявив себе монополістом у тлумаченні марксистської педагогіки. Все частіше його усні й друковані виступи з питань виховання радянських дітей викликають серйозне занепокоєння...*”

Проймає жахом стиль викладу рецензії, груба, принизлива мова, пліткарське оцінювання явищ. А ще більше жахаєшся від того, що ось така людина, як Бойм, яка в свій час принижувала геніальність однієї особи, ввійшла в довір'я іншого педагога – В.О. Сухомлинського. Чи не хотів він використати авторитет Сухомлинського для того, щоб у такий спосіб добити уже давно мертвого А.С. Макаренка, але живого серед прихильників його педагогічних творів?

А відповідь А.С. Макаренка на критику А.Бойма вперше публікується у 1952 р. у першому семитомному виданні творів педагога. Вона закінчується словами: «...*Тон. т. А. Бойма мимовільно спонукає мене думати, що в своїй*

статті т. А. Бойм не стільки зацікавився питаннями дитячої літератури, скільки хотів вчинити наді мною нічим не обмотивовану розправу» [7, с. 198-200].

Одне слово, у А.С. Макаренка з іменем А. Бойма пов'язана трагедія його літературного кредо. У В.О. Сухомлинського – це був, про що вже йшлося, зоряний час. А. Бойм дійсно зіграв у його долі вирішальну роль, між ними зав'язалася міцна дружба, з його дружньої подачі мала бути подана стаття «Йти вперед!» Чому вчасно не вийшла? Чи не із-за виокремлених фрагментів, що принижують погляди одного педагога за рахунок іншого? Як такий, наприклад: «...Мені здається, що слід спробувати створити посібник з теорії колективу для вчителів. У ньому, на мій погляд, треба відобразити усе багатство педагогічної думки першого післяреволюційного десятиліття – теоретичні висновки із багатой практиці радянських педагогів, а серед них і А.С. Макаренка. Адже він не є якимось „оазисом” педагогічної думки у безмежній морській пустелі.

За півстоліття радянської влади на нашій землі розквітло багато талантів – треба з більшою дбайливістю узагальнювати їхню педагогічну мудрість», – так завершує статтю «Йти вперед» В.О.Сухомлинський. Не можна не відчувати у цій фінальній частині статті, що ім'я А.С.Макаренка не те що не згадується в низці (до речі, не названих) педагогів-новаторів, а, навпаки, поляризується ніби зумисне за такими художніми образами, як «оазис» у «безмежній морській пустелі». Навіть згадки немає про те, що він один із перших обґрунтував на теоретико-методологічному та організаційному рівнях проблему, пов'язану із теорією колективу та застосуванням її у педагогічній практиці, що він є новатором із новаторів, який заслуговує на те, щоб вирізнити його як педагога, визнаного світовою громадськістю, педагога-класика.

Важко повірити в те, що Бойм міг пробачити Макаренку його відповідь, чи його залізна «хватка» літературного критика могла змінитися на милосердність як прояв полярного ставлення до В.О.Сухомлинського.

Чи ж є помилкою опублікування статті В.О.Сухомлинського «Йти вперед!»? Як на наш погляд, ні. Вона дійсно спонукає до нових пошуків, глибшого аналізу педагогічної спадщини двох українських педагогів – А.С. Макаренка і В.О. Сухомлинського, об'єктивної оцінки їх діяльності. Окрім цього, зауважуємо, що архівні матеріали, пов'язані зі спадщиною А.С. Макаренка, переважно вивчені й опубліковані, теоретико-методичні ж погляди В.О. Сухомлинського сприймаються поки що на основі п'ятитомника (70-ті рр. ХХ ст.), обґрунтовані в інтерпретації з періодом, що характеризує радянську систему освіти і виховання. У значній мірі ця система багата на науково-творчі підходи й виростила відомих теоретиків і практиків, але персональний досвід найприродніше сприймається, як кажуть, із перших вуст. Таку характеристику скласти сприяють архівні документи. На сьогоднішній день зміст архівних документів, що характеризують сутність істинного В.О. Сухомлинського як педагога, як людину масовому читачеві невідомі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Береговой Я. Макаренко, Сухомлинский и Ващенко – противостояние или преемственность // *Імідж сучасного педагога*. – № 4-5. – 2002. – С. 18-25.
2. А. Бойм. Откровения А. Макаренко // *Комсомольская правда*. – 1938. – 2 грудня.
3. Галузяк В.М., Сметанский Н.И. Две личности – две парадигмы воспитания // *Педагогика*. – 2002. – № 3. – С. 83-87.
4. Калмиков Г.В. Погляди А.С. Макаренката В.О. Сухомлинського на виховання взаємин між особою і колективом // *Педагогічні ідеї А.С. Макаренка й сучасність: проблеми та перспективи*. – Переяслав-Хмельницький, 1999. – С. 62-66.
5. Кононенко П.П. Український учитель завжди був Ікаром // *Освіта*. – 1997. – 19-26 листопада.
6. Ликов В.Н. Розвиток А.С. Макаренко та В.О. Сухомлинським ідей народної педагогіки // *А.С. Макаренко – видатний педагог ХХ століття: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції 12-14 березня 1998 р.* – Полтава, 1999. – С. 114-118.
7. Макаренко А.С. Ответ товарищу А. Бойму // *Макаренко А.С. Пед. соч.: В 8-ми т.* – Т. 7 / Сост. Л.Ю. Гордин, А.А. Фролов. – М., 1986. – С. 198-200.
8. Назаренко М. Педагогічні ідеї А.С. Макаренка в теоретичній спадщині В.О. Сухомлинського // *А.С. Макаренко – видатний педагог ХХ століття: матеріали міжнародних педагогічних читань, присвячених 115-й річниці від дня народження А.С. Макаренка 18-19 березня 2003 р.* – Мелітополь, 2003. – С. 59-62.
9. Петровский А.В. А.С. Макаренко и В.А. Сухомлинский: мнимые противоречия – реальное единство // *Творческое наследие А.С. Макаренко и совершенствование подготовки педагогических кадров: Тезисы докладов и выступлений на Всесоюзной научно-практической конференции, посвященной 100-летию со дня рождения А.С. Макаренко*. – Полтава, 1988. – С. 45.
10. Сухомлинський В.О. Іти вперед! // *Рідна школа*. – 2002. – №5 – С. 11-16.
11. Фролов А.А. А.С. Макаренко в СССР, России и мире: историография освоения и разработки его наследия (1939-2005 гг., критический анализ) / А.А. Фролов. – Нижний Новгород, 2006.
12. Фролов А.А. А.С. Макаренко: московский период творчества (1937-1939 гг.). Хроника дел и мыслей. – Нижний Новгород, 1997.
13. Чумаков В., Замостьянов А. Старейший журнал России. – М., 2003.